

Gensyn med hoveriet

Af Ejvind Busk Jensen

Hoveriet er et velbeskrevet begreb, og de fleste har allerede i folkeskolen stiftet bekendtskab med både bøndernes hoveri og landsbyfællesskabets århundredgamle historie.

Hvorfor så grave i det igen, når man ikke har noget faktisk nyt at tilføje – heller ikke på det helt lokale plan, Nørholm Gods i Øster Horne Herred, som den gamle, kyndige og myreflittige lokalhistoriker H. K. Kristensen – nærmest udtømmende – har behandlet i sin bog af samme navn, Øster Horne Herred?

Det havde jeg heller ingen planer om, før jeg, nærmest for lette mine efterkommere, begyndte at rydde op i et langt livs ophobninger og stødte på en flere årtier gammel sag, som var lagt til side – og glemt.

Sagen indeholdt en kopi af:

- 1) *Hoverireglement for Nørholm Gods af 6. Juni 1770* forfattet af A. C. Teilmann.
- 2) *En forespørgsel* i seks punkter fra det nyoprettede *General Land Væsenets Collegium*, stilet til stiftsbefalingsmanden i Ribe, som sendte den *pro vera copia* til besvarelse hos herremændene på Kiærgaard, Endrupholm og Nørholm.
- 3) *Cirkulær Brevet under 30. Aprilis 1768* med svar fra godsejerne: Gersdorffs enke Margrethe Rosenørn til Kiergaard, Tøger

Reenberg Teilmann til Endrupholm og Andreas Charles Teilmann til Nørholm samt flere folio sider med *besværing* over samme fra Teilmann.

Det var Andreas Charles Teilmann på Nørholm, der førte pennen. ATC's gotiske håndskrift er nogenlunde letlæselig, bortset

Andreas Charles Teilmann med Nørholm som baggrund. Maleri af A. Bränniche, 1765. Vardemuseerne.

Kartouche med de væsentligste elementer fra danske erhverv. Fæstebøndernes arbejdsområder er gengivet på nederste halvdel. Udsnit af Danmarkskort fra 1763. Erich Pontoppidan: Den Danske Atlas 1763-1781.

fra indskuddene, som han har placeret med en gnidret skrift i marginen.

Baggrundsviden

Vi er tilbage i sidste tredjedel af 1700-tallet, en snes år før landboreformerne. Regeringen var klar over, at det tiltagende hoveri stod i vejen for bondelandbrugets udvikling og prøvede forsigtigt at lempe ved det. Gennem 1768-cirkulærets spørgsmål forsøgte regeringen at indhente forslag til forskellige lettelser. For at få indsigt i forholdene lader vi dette vente lidt og ser først på *Kgl. Forordning af 6. Maj 1769*, som forlangte, at gods-ejerne skulle oprette et hoverireglement for deres fæstebønder, så hoveriet i det mindste

blev fastlagt og ikke vilkårligt kunne øges. Desuden skulle godsejeren udfylde et skema (kaldet *General-Hoveri-Reglement*), som var vedhæftet forordningen. Skemaet blev via amtmanden sendt tilbage til General Land Væsenets Collegium, så regeringen kunne få et overblik over hoveriets omfang og forordningens efterlevelse.

Lad os vende os mod det autentiske billede af hoveriet, som det fremstår ved ATC's hånd. Sproget forekommer i dag ordrigt og omstændeligt, men under læsningen nærmer man sig tiden og dens hoveri på en måde, som man ikke opnår ved fortællinger "på anden hånd". Denne oplevelse ville jeg gerne forsøge at bibringe læserne, for hvem hoveri måske mest er et begreb, som dækker påduttet overarbejde. Jeg overvejede at bringe reglementet ordret og uformidlet, men jeg tror, at mange ville falde fra undervejs. Derfor har jeg tilladt mig, vistnok imod god skik, at foretage en nansom tilretning af sproget og gjort stavningen nutidig.

Forordning af 6. Maj 1769

I Forordningen af 6. Maj 1769 gav regeringen retningslinier for udformningen af et hoverireglement. De seks direkte arbejds-hoveri relaterede punkter var:

- 1) *Hver hoveri-bonde skal af husbond forsynes med et hoverireglement, hvor alt arbejde fastsættes til visse dage ugentlig, som inden år og dag skal vedhæftes deres fæstebreve, og ej uden bondens samtykke overskrides.*
- 2) *Ingen arbejdsdag må skrives til restance fra uge til anden, undtagen i pløje- og høsttiden, da der må aftjenes en dag om ugen mere end efter reglementet, når husbonden formedelst slet vejrlig har været nødt til at lade en eller*

flere dage gå forbi. Men forud må ingen dag fordres uden bondens vilje.

- 3) Spænd-dag er, når arbejdet forrettes ved en karl, vogn og 2 heste. Dertil hører plov- og harvedage med plov, folk og heste efter egnens beskaffenhed, hvis antal meldes (indskrives) i reglementet.
- 4) Gang-dag er, når en karl, pige eller dreng skal møde.
- 5) Når et tilsagt hov-bud møder, og han ej arbejde anvises, anses den dag for aftjent, (undtagen i høstens tid efter 2.§)
- 6) Desuden skal i reglementet bestemmes, hvor meget arbejde i en dag bør forrettes, efter hvilket bonden kan gå hjem, eller arbejde på den følgende dags afkortning. Hvor sligt ej kan bestemmes, anvises hov-buddet om morgenen den dags arbejde.

Efter disse krav og anvisninger gik herremanden på Nørholm i gang med at skrive:

Nørholm eller Nørholmgaard, som herregården lidt øst for Varde blev benævnt på Johannes Meyers kort fra ca. 1650. Udsnit gengivet efter en kopi af Jac. Langebek fra ca. 1760.

Hoverireglement for Nørholm Gods

A

Om hovbønderne, for så vidt deraf gårdmænd.

1.

Alle beboere, som er ansat til en *helgårds*¹ hoveri skal møde til hov med 2 plove. Følgelig kræves der af en *fjerdeparts* gård kun en $\frac{1}{2}$ plov². Efter dette forhold skal bonden tage del i alt det øvrige hoveri, såvel arbejde som ægte (kørsel/transport) og ligeledes ekstra hånd- og spændarbejde.

Det første kaldes for *dags-gavn*, det sidste for *dags-agen*.

2.

Alle $\frac{1}{4}$ parts gårde skal årligt så 12 skæpper rug (1 skæppe = godt 17 liter), 12 skæpper byg, 3 skæpper boghvede, 10 skæpper havre og ikke mere.

Hvis der et år skal sås mindre, må resten ikke forlanges sået det følgende år. Dog må der godt forlanges, at det der sås ligeså meget mere af en anden slags korn samme år, således at én skæppe rug eller byg eller boghvede gælder for 2 skæpper havre. Eksempelvis: Dersom der et år kun bliver sået 8 skæpper havre, må de manglende 2 skæpper kun ombyttes med 1 skæppe af andet udsæd, og omvendt hvis der sås mindre rug, byg eller boghvede, må der for hver manglende skæppe af den slags udsæd sås 2 skæpper havre, hvis det forlanges. Kornet skal sås forsvarligt, og således som husbonden forlanger det, hverken for tykt eller tyndt, men efter jordens beskaffenhed, og som det altid har været brugt og hensigtsmæssigt her på egnen.

Bliver arbejdet ikke udført som beskrevet, eller der snydes med størrelsen af arealet for at få mindre at pløje og bearbejde, skal den skade, som påføres, erstattes, eller hvis bonden ikke er i stand til det, skal han afstraffes fysisk på kroppen efter loven.

3.

Ved udsæden forstås ikke kun at sæ kornet, men også at pløje, harve og gøde jorden, samt efter omstændighederne – som det altid har været brugt her – høste, røgte og indavle det opvoksede korn på det areal, enhver har sået. Ved gødningen, som skal køres ud, forstås også skidt og aske, som måtte samle sig på gården eller i foldene.

4.

Efter samme forhold eller ansætning deltager enhver, når kornet – også tiendekornet (*afgift*) som bringes hertil – skal tærskes, renses og bringes på loftet, og hvis der tages landgildekorn (*afgift*) køre kornet til det sted, hvor det er solgt. Turen må dog ikke være over 4 mil ($1 \text{ mil} = 7,5 \text{ km}$).

Halmen af det tærskede korn bæres som sædvanligt på plads, når det forlanges. Ligesom også langhalmen (*til stråtag*) tages af halmen på forsvarlig vis, opbindes og sættes i gulv (*rummene mellem ladens stolper*) når det forlanges.

Når tærskningen foregår, skal de tærskende på den sidste arbejdsdag i hver uge feje og rense stenbroen øster og vester for laden, samt i kohus.

5.

Enhver $\frac{1}{4}$ gård skal årligt, ligesom forhen, slå, bjerge, føre i hus, opgulve eller ophjalde (*hjalde = høloft*) afgrøden af 2 dages engslæt.

Desuden skal alle bønderne under de foreskrevne forhold, ligesom sædvanligt: a) om foråret ryddeligøre (*ulæseligt ord*) bjærgendes enge, b) bjerge engen Gorsvig, der står for 16 dages slet, men de skal ikke slå den, det er der andre, der skal gøre.

6.

Enhver $\frac{1}{4}$ gård skal årligt grave, røgte og hjemkøre her til gården, samt bringe til ildstedet, når det forlanges: 10 læs tørv³ og 1 læs klyne⁴ til brændsel. Desuden skal de, ligesom forhen, brænde 1 læs klyne til smedekul i mosen og bringe dem her til gården, hvor de bruges.

Hvis, foruden ejeren, en forpagter også har fri husholdning på gården, skal hver $\frac{1}{4}$ gård desuden levere 2 læs tørv og $\frac{1}{2}$ læs klyne.

Til et læs beregnes 200 forsvarlige tørv af sædvanlig størrelse; eller 300 forsvarlige klyne, af størrelse som sædvanligvis bruges og graves i Roushøje Mose.

7.

Fårene, som holdes her på gården og i fremtiden, skal bønderne, efter tur som sædvanligt, vaske og klippe. Og fårestierne skal renses én eller to gange om året. Og så skal hver helgård årligt levere 1 læs tørt fårelyng til fårenes vinterfoder.

8.

Når og hvor på marken der, i stedet for en stående fold, bruges en flyttefold, skal det, ligesom sædvanligt, gå på omgang mellem bønderne at flytte den til et andet sted på ageren en gang om ugen.

9.

Enhver $\frac{1}{4}$ gård skal årligt levere: a) et forsvarligt læs kampesten til at lægge stenbro med. b) efter behov fra 1 til 12 mannetørv⁵, af skik og størrelse som bruges her, til at manne huse med. Disse mannetørv graves af stærk, grøn jord på beboernes fæstjord og ikke på hovedgårdens mark, c) et forsvarligt læs vejret lyng til at bage ved, eller til at strø på stederne i vådt vejrlig.

10.

Når tækkemænd, murere, tømrere, smede, brolæggere eller andre håndværksfolk er i arbejde, skal hver $\frac{1}{4}$ gård én dag årligt stille en karl og en dreng eller pige til rådighed for tækkemændene, og til de andre håndværkere i alt 2 karle og ikke mere, om så arbejdet varer længere eller ej.

Desuden skal bønderne, som sædvanligt når der tækkes for husbonden, levere det fornødne tækkesime til syningen, forsvarligt snoet.

Ligeledes skal hver $\frac{1}{4}$ gård, hvis det behøves, udlåne det nødvendige træ og reb til tækkemændenes lad.

Husbonden er ansvarligt for, at det udlånte reb eller træ bliver tilbageleveret uskadt, når vedkommende efter tilsigelse kommer for at hente det.

11.

Foruden fornævnte hoveri skal hver $\frac{1}{4}$ gård årligt gøre: a) 3 dages gårdarbejde à 1 forsvarlig karl og 1 dags gårdarbejde à 1 forsvarlig pige eller dreng; b) 4 dages spændarbejde à 1 vogn med en karl foruden den der kører vognen med to heste for; samt c) forrette en middelægt, som ikke må være længere end 4 mil, og 1 kort ægt som ikke må være længere end 2 mil.

12.

Fordi beboerne i Hvolvig (*Hulvig*) nr. 57, 58, 59, 60, som de nærmest boende, passer møllen her ved gården, optager og tilhugger kværnstenene, afiser hjulene om vinteren, opmåler toldkornet og bringer det på loftet, samt andet pligtarbejde, som forefalder på møllen, ligesom de hjælper til ved vask, slagtning, grynfremstilling og andet deslige på gården, er de fri for al anden slags ekstra hånd- eller spændarbejde og deltager ikke i andet hoveri udover det, som er nævnt i 2, 3, 4, 5, og 6. post. Dog leverer de deres andel fårelyng efter 7. post og forretter den ægt, der er pålagt dem efter 11. post. Derimod skal de ikke efter 4. post rense korn og bringe det fra laden og på loftet.

Det samme gælder for beboerne i Snorup nr. 89, 90 og 91, som også slipper for al anden ekstra hånd- og spændarbejde, mod at de i fornøden omfang manner⁶ huse samt hjemkører og kløver det træ, som bruges til at røge med i køllen (*ildsted til røgning*) her på gården. De øvrige vilkår er også som Hvolvig beboernes.

Dette om Hvolvig og Snorup gælder så længe, de er i den anførte tjeneste og ikke længere. Derefter er de på lige fod med fjernere boende bønder.

13.

Hvis der er et sted på hovedgodset, som står ubeboet nogen tid, skal de øvrige hovbønder, hver i forhold til sin andel, bestride det hoveri, som det øde sted efter reglementets 2. til 8. post inklusive skulle have forrettet. Det må dog højst vare i to år.

14.

En enke på hovedgodset er aldeles fri for hoveri i det første år efter hendes mands død, hvis hun bliver siddende enke så længe, imod at de andre hovbønder, ligesom det er anført under foranstående 13. post, udfører hendes andel efter reglementets 2. til 8. post inklusive.

Dog skal hun betale sin andel, hvis husbonden lejer noget hoveri udført for penge, for eksempel tærskning. Den samme hovfrihed gælder også, som det altid har været skik, det første år efter at et øde sted er overtaget, og hvis ildsvåde eller anden betydelig ulykke indtræffer.

Hvis en beboer bliver så svag, at han ikke kan passe sit arbejde, og han hverken har voksne børn, der kan drive stedet, eller formue, så han kan leje fremmede, får han også hovfrihed, enten i alt eller i nogle dele af hoveriet efter omstændighederne, dog højst et år.

De andre bønder overtager hoveriet i et år, ligesom det gælder en enke.

B**Om hov-bolene**⁷

15.

Hovbolene er enten vodbole eller have-bole. Der er 11 vodbole, hvoraf et bol kaster og røgter kornet på lofterne. De øvrige 10 drager vod⁸.

Havebolene, som der er 6 af, passer og røgter haverne og træerne her ved gården.

For begges vedkommende vedbliver forhold og arbejde at være som forhen. Havebolene passer haverne, træerne og hæk-kene. Vodbolene skal ugentligt, undtagen i avlingens tid, drage vod. Hver helt bol én dag eller gøre én dags håndarbejde à 1 forsvarlig karl.

I avlingens tid, nemlig når hø og korn bjerges, skal de være de øvrige hovbønder behjælpelige med at tage fra i hø og korn bjærgningen og ved samme at ophjalde (*bringe op på hjalden, høløftet*)

Herforuden skal hvert helt, såvel have- som vodbol: a) slå 2 dages engslæt, b) gøre 3 dages håndarbejde à 1 forsvarlig karl, og 1 dags håndarbejde à 1 pige eller dreng, c) gøre to gange løb eller bud, hvoraf det ene ikke må være over 4 mil, det andet ikke over 2 mil.

Hovbolene, såvel vod- som havebolene, kan vælge om de vil forrette hoveriet, som det oven for er bestemt, eller at: Hvert hel bol i avlingens tid, som beregnes fra den tid høsletten begynder til kornet er inde, ugentligt udfører 3 dages gårdarbejde à 1 forsvarlig karl eller dreng. Og i den øvrige tid af året, ugentligt, 2 dages arbejde à 1 forsvarlig karl.

C**Frihedsbolene og husmænd**⁹

16.

Frihedsbol, som står for 4 skæpper hartkorn eller mere, skal årligt a) slå 2 dages engslæt, b) gå bud 2 gange, hvoraf det ene ikke må være over 4, det andet ikke over 2 mil. De frihedsbol, som er under 4 skæpper hartkorn forretter kun det halve, og husmænd kun det halve af disse.

D**Om frihedsgårdmændene**¹⁰

17.

Alle friheds gårdmænd, som svarer 15 skæpper hartkorn eller mere, skal årligt a) slå, bjærge og bringe i hus, samt om foråret ryddeliggøre én dags engslæt, b) med 2 heste for vognen forrette en lang ægt, som ikke må være længere end 8 mil, en middelægt på 4 mil og en kort ægt på 2 mil. c) forrette 4 dages spændarbejde med 2 heste for vognen, som følges af to mennesker, hvoraf den ene skal være en forsvarlig karl. Desuden 4 dages håndarbejde af en forsvarlig karl. d) levere 2 læs forsvarlige kampesten til brolægning. e) når tækkemænd, tømrere, murere, smed eller brolægger eller andre håndværkere arbejder på gården, skal der leveres, à 1 dag, en karl og en dreng eller pige til at tjene tækkemændene. Til resten i alt 2 karle og ikke mere, enten så arbejde varer længere eller kortere.

De frihedsgårdmænd, som står til under 15 skæpper hartkorn¹¹ forretter kun halvt så meget.

For de to beboere i Haltrup, nr. 194 og 195, som hidtil hver har forrettet og bjærget 2 dages engslæt, samt de 10 beboere i Bjalderup og Bounum, nr. 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 46 og 47, som har forrettet hver én dags engslæt, sker der ingen ændringer.

E

Tillæg for samtlige beboere, såvel hov- som fri gårdmændene, hov- og fri-bolene og husmænd.

18.

Enhver beboer på et lille eller stort sted, enten det så er $\frac{1}{2}$ gård eller $\frac{1}{4}$ gård, et helt eller halvt bol, eller hus, skal årligt, hvis det forlanges, spinde 1 skålpund (500 gram) hør, blår, uld eller lodd¹².

19.

Når et hovbud eller andet bud eller brev fra eller til husbonden kommer til et sted eller en by på godset, da er stedet eller byen forpligtet til at besørge det videre til det nærmeste sted eller by på vejen uden ophold.

20.

Dersom et sted på godset bliver øde eller ubeboet, hvilket dog højst må vare 3 år, eller ildsvåde, stormvejr, oversvømmelse eller lignende indtræffer, enten på godset eller hovedgården, skal godsets bønder, som bor indenfor $1\frac{1}{2}$ mil, møde på stedet, eller hvor skaden er sket, enten de er hovfrie eller ikke. Her skal de efter omgang tage lige del i alt arbejde eller kørsel, som behøves til drift eller istandsættelse efter de forhold, som er anført her ovenfor, således at: en frihedsgårdmand på 15 skæpper hartkorn eller derover tager del med et hovsted, som står for $\frac{1}{2}$ gårds hoveri og så fremdeles. Og en friheds bolsmand, der står for 4 skæpper hartkorn eller derover, med et helt hovbol.

Efter samme forhold skal hovbønderne også levere tække-lyng og sime, samt udlåne det nødvendig reb og træ til tækkeladet, ligesom det her ovenfor under post 10 er anført.

21.

Ved en dag forstås et tidsrum, som afhænger af vejens længde og årstiderne, således som det er bestemt i forordningen af 6. maj 1769, artikel 4. Undtaget: a) når hovbud efter dette reglements 10. og 18. post hjælper håndværkere, bør de være på pladsen lige så tidligt og lige så silde som disse, enten så hovbuddet har over eller under 1 mil dertil. b) når der ifølge nedenstående post 22 skal holdes vagt, regnes 12 timer for en hel enten dag eller nat.

Ved én dags engslæt forstås et stykke jord, som indeholder 180 kvadrat roder à 9×9 alen¹³ og så frugtbart, at der kan avles 2-4 forsvarlige læs hør på det. Er engen større, men ringere på afgrøde, skal i passende forhold leveres hjælp til at slå engen, men ikke til at bjærge den.

Er engen derimod rigere på afgrøde, men ikke større, leveres i samme forhold hjælp til at bjærge den, men ikke til at slå den. Det vil sige, at ingen på én dag skal slå mere end 180 roder, eller bjærge mere end 4 læs hør.

For en vogn forspændt med 2 heste, regnes: 3 tønner rug eller byg, 4 tønner boghvede eller 6 tønner havre for et læs. Af andre varer må et læs om sommeren ikke veje over 3 skippund¹⁴ og om vinteren ikke over 2 skippund.

22.

Efter dette reglement er en lang ægt, regnet her fra gården, på 8 mil, en middel ægt på 4, og en kort ægt på 2 mil. Et langt løb eller bud på 4, en kort på 2 mil.

Efter omstændighederne må der i stedet for en lang ægt forlanges 2 korte middel ægte eller 4 korte. I stedet for en middel ægt 2 korte og så fremdeles.

I stedet for 1 langt løb eller budgang må forlanges 2 korte, og i stedet for 1 kort 2 à 1 mil. Dog skal det bemærkes, at så snart en ægt er over 4 mil, regnes den for lang. Er den over 2 mil regnes den for middel, og over 1 mil for en kort ægt, og aldrig så kort, at den ikke regnes for en mil.

Det samme gælder for løb eller budgang. Dersom ægt eller budgang behøves at være længere, end det her er fastsat, træder flere beboere sammen om at løse opgaven efter foreskrevne forhold og forskrift.

Er læsset tungere end fastsat, og det ikke kan deles, for eksempel stort tømmer, møllesten eller lignende, træder ligeledes flere til efter samme forhold, så der efter omstændigheder kan dannes et forspand på 4, 6 eller 8 heste.

Hvis læsset er sværere og tungere, end en bondevogn med rimelighed kan bære, skaffer husbonden selv vognen.

Følgende almindelige rejser forekommer oftest, og for at undgå videre diskussioner, enten så vejen i sig selv er kortere eller længere, beregnes vejlængden fra Nørholm til Lunderup eller til Varde eller til Nørholms teglgård eller til Rousthøje mose til 1 mil. Til Lyhne Kirke 2 mil. Til Endrupholm eller Hjerting 3 mil. Til Dahl eller til Vejle eller til Skjernbro eller Skuldbøl eller til Oksby eller til Vejrs Strand 4 mil. Til Ribe eller Foldingbro 6 mil, og til Kolding 8 mil.

I alle tilfælde, hvor der opstår diskussion, anses 12.000 alen for en mil¹⁵.

I stedet for en hel dags hånd-spændarbejde må der efter omstændighederne tages 2 halve dage, men mindre må der ikke deles. Lige gyldig hvor kort et arbejde varer, regnes det for en halv dag.

Det forstås sig, at hvor der i dette reglement er ansat 1 forsvarlig karl til ½ dags arbejde, må der i stedet tilsiges, efter omstændighederne, 1 forsvarlig pige eller dreng ligesom måtte foranlediges.

At vogte en hel nat ved blegen¹⁶ ved en arrestant, eller ved andre lignende tilfælde, når det er nødvendigt, regnes lig med 1 dags håndarbejde. At vogte en hel dag og en hel nat regnes således for 2 dages håndarbejde.

23.

Ligesom avlingen herved er bestemt, således at enhver bonde kan vide, hvor meget ager eller eng, som han skal bearbejde.

Ligeledes i overensstemmelse med forordning af 6. maj skal alt andet arbejde, så vidt det er muligt, anvises efter, hvad her er bestemt.

24.

Når en bonde efter dette reglement bliver tilsagt til et hoveri af hvilken slags, nævnes kan, og han ikke efterkommer det på stedet og til rette tid, forstås det sig, at han, foruden fortabelse af fæstet efter loven og omstændighederne, også skal erstatte det forvoldte tab eller, hvis han ikke er i stand til det, lide straf på kroppen efter lovlig omgang.

Bliver det således efterladte arbejde, eller ægter eller hvad slags hoveri det så er, lejet udført for penge, kan betalingen derfor, med en 1/6 forhøjelse uden videre lovmål udpantes. Dog med al lovlig regres for bonden, om han er forurettet.

25.

Uden for dette reglement er bonden ikke pligtig til noget hoveri af hvad slags, nævnes kan. Dog forstås det sig, at rejser, ægter, løb eller arbejde, som sker i kongens tjeneste og tjenestebefordring er dette reglement uvedkommende, så der ikke kan ske hovbonden noget afdrag i det hoveri, som er fastsat her.

26.

Intet hoveri af hvad slags, nævnes kan, som et år ikke bliver forlangt, må skrives bonden til regning det næste år.

Dog må korn, der efter reglementets 4. post ikke bortføres et år efter omstændighederne bortføres det næste. Det samme gælder for gødningen. Det, som bliver tilovers et år, udages det næste.

27.

Dette reglement, hvorefter hoveriet tager sin begyndelse fra St. Hansdag 1770, skal blive bekendtgjort for samtlige bønder og protokolleret ved Øster Nør Herredsting.

Desuden skal der leveres en genpart til hver af sognene Thorstrup, Horne, Hodde, Tistrup, Ansager og Øse, hvor det meste af godset er beliggende.

Forordningens sidste punkt lød:

Det håbes at proprietæren ej vil forøge bondens byrder, ved det ham her overlades frihed at bestemme hoveriet.

De indsendte skemaer, *General-Hoveri-Reglementer*, afslørede, at det i den grad blev ved håbet. Den oplysningsbegejstrede, men fremfarende Struense, nåede i 1771 – inden han året efter mistede hovedet – at udsende et helt anderledes kontant hovericirkulære, som, desværre for bonden, mistede “hovedet” sammen med sin ophavsmand, og alt blev ved det gamle. De følgende års dramatiske historie og reformpause, inden Frihedsstøtten¹⁷ kunne rejses, skal ikke yderligere berøres her.

Med *Hoverireglement for Nørholm Gods* havde Teilmann gjort sin pligt, men sikkert ikke med megen glæde, da det jo var klart, at påbuddet var en del af regeringens famlende forsøg på at lette hoveriet. Helst skulle det helt afskaffes, hvilket Teilmann, som vi skal se, anså for en katastrofe, både for herremændene og for staten. *Skulle* fæste og hoveri ændres, mente han, det burde ske efter den engelske model, hvor jordegodsset blev på de privilegeredes hænder, og bønderne blev forpagtere.

A. C. Teilmann var ubestrideligt en af tidens dygtigste landmænd med vidtspændende ideer og interesser. Han var begavet og veluddannet med de bedste karakterer i alt, hvad han rørte ved.¹⁸ Men han havde aldeles ingen forståelse for tidens frihedstanker, som gærede over hele Europa.

Cirkulære af 30. April 1768

Mens den gode herremand på Nørholm skrev på sit hoverireglement, lå *Cirkulær Bre-*

vet af 1768 ham sikkert i baghovedet. En kopi af brevet lå som sagt også mellem mine genopdagede papirer.

Brevet – og Teilmanns reaktion – skal vi efterfølgende se på. Brevet indeholdt seks spørgsmål. Her gengivet i min forkortede og “formidlede” udgave:

Hr. stiftsbefalingsmand

For at opfylde Hans kgl. Majestæts vilje, vil vi som første skridt i så vigtig en sag gå yderst forsigtigt til værks, inden vi foreslår eller begynder nogen forandring. Derfor skal vi tjenstligt anmode om svar på følgende poster:

1. På hvilken måde kan hoveriet indskrænkes, hvor det af gyldige årsager (som vi ønsker oplyst) ikke aldeles kan afskaffes? Hvorvidt det betragtes som bedst at fastsætte hoveriets forfaldende arbejde til et bestemt antal dage, som det med god succes er for-

Kartouche med de væsentligste elementer fra danske erhverv. Fæstebøndernes arbejdsområder er gengivet på nederste halvdel. Bonden står i en tørvegrav mellem to tørvestakke og en bikube af halm. Udsnit af kort over Ribe Stift fra 1768.

Erich Pontoppidan: Den Danske Atlas 1763-1781.

søgt visse steder. Eller fastsætte hoveriet efter hver gårds størrelse og hartkorn. Vi ønsker fra alle proprietærer at modtage et udkast til reglement for hoveriet på en af disse måder, eller på en anden måde.

Når disse reglementer er gennemgåede, vil hoveri såvel som landgilde kunne specificeres i hvert fæstebrev.

2. Hans Majestæt ønsker, for at lette bønderne, at den måde, man nu opkræver tiende på, ændres, så den i stedet for som nu tages i kærven,¹⁹ i stedet modtages i skæppen²⁰ efter en *tålelig og bestandig accord fastsat efter enhver egnens beskaffenhed*, eller også lade sig den betale med penge efter egnens kapitaltakst.

3. Hvorfor det går trægt med fællesskabets ophævelse *ifølge de allernådigst udgangne forordninger af 20. dec. 1758, 28. dec. 1759, 8. marts 1760 og 15. maj 1761, især når det kuns gælde om fællesskabet mellem by og by*, hvor disse har sammenstødende marker og overdrev med fælles græsgange. Hvilke anstøds sten hindrer iværksættelse af forordningernes påbud?

Samt hvorfor forordningernes 6. artikel ikke er efterkommet *angående åer oprensning og mosers udgravning? Vi ønske tillige at vide på hvad måde, såvel denne som samtlige øvrige artikler bedst og mest fuldkomment kan efterleves.*

4. Hvilke proprietærer eller andre jordegodsejere som enten allerede har, eller er til at formå til at give deres bønder arvefæste, samt i givet fald *hvorledes de agtede at indrette samme.*

5. *Hvorledes den uagtet forordningen af 1. juli 1746 i svanggående misbrug, at bøndernes tjenestefolk blive lønnede med korn i stedet for penge, og fordre mere i løn end tilladt er, bedst kunne hæves?*

Hvad bøndernes tjenefolks løn efter de udredende tanker burde fastsættes til?

Og om det ikke var tjenligt, at i stedet for Mikelsdag²¹ og Påske, skiftetiden blev på landet enten 1. dec. og 1. juni, eller 1. jan. og 1. juli, eller kuns eengang om året nemlig d, 1. januar. Og endelig –

6. Da landevejene er af meget stor betydning for både bonden og for rejsende, ønskes der forslag til, hvorledes man kan sætte dem i mere varig stand og vedligeholde dem.

Samt også en specifikation over det, som er pålagt at betale til veje og broer, tillige med en forklaring over hvorledes vedligeholdelsen besørges derfor. Da vejene imidlertid mange steder trænger til eftersyn og forbedringen, skal vi tjenstligt anmode stiftsbefalingsmanden om, *at slige forbedringer såsnart ske kan, og årets tid tillader, måtte vorde foretagne.*

På ovenanførte poster forvente vi højtærede hr stiftsbefalingsmands behagelige svar tid efter anden på enhver post for sig.

Da det samtidig ville blive nødvendigt at udnævne kommissærer i hvert amt, så beder man om tillige *at indsende os forslag på 3 á 4 fornuftige og landkyndige mænd, som hertil kunne være skikkede.*

Vi forblive med højagtning højtærede hr stiftsbefalingsmands tjenestsberedvillige tjenere.

Moltke, G. Holch, Stampe, Schumacher,
Lowson, Nissen, Stemann
General Landvæsenets Collegium
d. 30. April 1768

/Hoyer

Teilmanns svar på cirkulæret

A. C. Teilmann, der også var pennefører for Margrethe Rosenørn og Tøger Reenberg

Teilmann, gik lige til sagen i en syv foliosider lang besvarelse, som desværre af pladshensyn må gengives i forkortet form, som så til gengæld letter læsbarheden:

1. **post.** Hoverispørgsmålet besvares klart: Nej, hoveriet kan ikke indskrænkes og da slet ikke afskaffes *uden at vi derved blive meget fornærmede* (forulempede). For langt hovedparten af bønderne er ikke i stand til at betale sig fra hoveriet. Tabet for både godsejere og *det almindelige* (det offentlige/staten) ville *blive uforbigængeligt*.

Bønderne klarer jo fint hoveriet i deres *sparetimer(sic)* uden hverken at holde flere folk eller heste, hvad enhver, *der er bekendt med bonde- og landvæsen*, kan se. Selvejer- og hovfri bønder holder jo lige så mange folk og heste som hovbønderne. Og de står endda tilbage for hovbonden, når det gælder avling, skriver han. De får senere tilsæt, senere indavlet, senere hø og tørv bjerget. *Med andre ord ingensinde er (de) for ved hovbonden, men de fleste gange langt tilbage.*

Denne påstand er det selvsagt svært at verificere i dag. Teilman forklarer videre, hvor aldeles nødvendigt, hoveriet er, også for samfundet:

Hvis hoveriet afskaffes, vil herregårdsmarkerne henligge udyrkede. Disse marker *der nu føde alle dem, som ikke selv pløje og så; Og desuden har noget til overskud at sende ud af landet, og derved at bringe penge herind.*

Nej, *hvis* hoveriet skal afskaffes, kan kongen blot ophæve den første artikel i forordningen af 15. maj 1761, *som forbyde at sælge gårdene stykvis. I den korte tid vi har levet, kunne vi i denne egn tælle 6 herregårde, som stykvis ere bortsolgte, mens enhver dertil havde frie hænder, og ved hvilke følger hoveriet er nedlagt.*

*Tøger Reenberg Teilmann til Endrupholm.
Maleri af Andreas P. Brünniche, 1765. Privateje.*

*Margrethe v. Rosenørn (1715-1786) til Kærgård,
salig Christoffer Friedrich v. Gersdorffs enke.
Maleri af A.P. Brünniche. Privateje.*

Måtte enhver fremdeles beholde samme frihed, skulle der inden 100 år i det højeste efter al formodning ikke en eneste herregård blive tilbage i landet, ud over visse fideikommiser, tilføjer han.

2. post. Spørgsmålet går på, om man ikke kunne slippe for besværet med at tage tiende i *kærven* og i stedet tage den i skæppen eller betale med penge. Men det synes Teilmann ikke, er en god ide: *Der er så stor forskel på afgrøden og deraf svarende tiende, ikke aleneste fra egn til anden, fra et sogn til andet fra en by til anden, men endog fra en beboer i samme by til en anden, at det er umuligt, at der kan ske nogen almindelig ligning over tienden, uden enten tagerne eller giverne at blive fornærmet.*

Men ved at tælle og udtage hver 10 kær, enten det er et frugtbart år eller ikke, enten den ene beboer frem for sin nabo avler lidt eller meget, derved kan ingen af parterne i mindste måde blive fornærmet.

Teilmann anfører forskellige grunde til, at hverken tiendegivere eller tiendetagere ville kunne enes om, endsige drage fordel, af at ændre forholdene. Han anerkender det store besvær med at skulle: *ofte i et sogn alene udsende 5 à 6 tællere; når man nu har flere sogne at tælle udi, så skønner enhver lettelig, hvilken besværlighed det medfører at udstyre så mange vidende mennesker; og det til et brug, hvortil dog just ikke hvert menneske er skikket eller timeligt.* Men alligevel, foruden den vanskelige/umulige ligning er der en række finurlige grunde til, at man venteligt ikke kan enes om en anden ordning.

Besvarelsen slutter: *formedels anførte grunde ynske vi og beder allerunderdanigst, både som tiendetagere, og på vore bønders vegne som tiendegivere, at det allernådigst herudi må forblive ved det gamle, og enhver have frihed at sælge eller tinge, (med tienden) ligesom bedst kan forenes, da*

det er klart, at enhver således ramme bedst sin egen tarv –

Nej, Teilmann skulle ikke her nyde noget. Den middelalderlige “kirkeskat”, tiende, som kronen overtog/administrerede efter 1536, blev gennem en kompliceret proces kapitaliseret og tvangs afløst ved lov så sent som i 1903 med en afdragstid for tiendeyderne på 55 år. – Hvilket, som et kuriosum i denne forbindelse betød, at Karen og jeg nåede at få tiendebankens sidste opkrævning i 1959 på den lille gård, vi lige havde købt i Thorstrup Sogn.

3. post. *Så vidt os bevidst, er der slet intet foretaget og afgjort ved fællesskabets ophævelse.* Parterne har ikke kunnet blive enige: *Følgelig er lidet eller intet derved udrettet, siden det er vanskeligt, herom i almindelighed at blive enige. Hvad der har hindert denne højtprikelige foranstaltnings fremgang, vide vi ikke, men det vide vi, at derudi intet udi Riberhus Amt, som meldt er udrettet.*

Teilmann skriver videre, at *vi*, altså ham selv og medunderskriverne, *et og andet sted* (har) *ønsket fællesskabets ophævelse, og derom adskillige gange medgivet memorialer, men alt er dermed forblevet. Vi har ikke engang fået noget svar enten til eller fra, og følgelig kan han heller ikke gøre rede for de anstødsstene, der have været i vejen.* Og sådan er det nok gået flere steder, tilføjer han og ærgrer sig. For denne sag har han sympati for og skriver: *Men da vi forresten intet heller ønske, end fællesskabets ophævelse; så skulle vi ikke heller derpå spare enten umage eller bekostning, når vi mærke, det får fremgang.*

Fællesskabet er også skyld i, at der ikke er sket fremgang med hensyn til åer og moser: *At forordningen af 8, marts 1761 ikke har haft*

nogen virkning ved åers oprensning og mosers udgravning reiser sig og til største delen af det skadelige fællesskab. Så længe derfor dets ophevelse standse, så længe vil år og moser og blive i forrige stand; da det er så vanskeligt, hvor der er flere end én ejer at blive enige om deslige arbejde, samt dets anlæg og udførelse.

Desuden er det ikke nemt at få bønderne til den slags arbejde. Og det *ville herefter blive værre, da de ved vrang forståelse af forordningen à 15. april sidst, ikke engang vil give det sædvanlige og til avlingens drift uforbigængelige fornødne arbejde. Hvad vil der da vel blive af med resten?*

Her rider han sin kæphest: det *uforbigængelige* hovedgårds hoveri, som han på dette tidspunkt havde visse vanskeligheder med at få udført. Han lå i ret alvorlige stridigheder med hovbønderne, som godt havde fatet tidens nye strømninger og adskillige gange klagede og førte processer angående hoveriet. Det gik undertiden ret voldsomt til, som man kan forvise sig om ved at læse føromtalte bog: Øster Horne Herred.

Teilmann ender med at konkludere, at skal den sag fremmes, er der ingen vej uden om tvang: *foruden tvangsmiddel vil det forblive inter pia desideria²² at vente folk at finde sig i billighed²³, eller komme til nogen endelighed.*

4. post. Her spørges der til, om der er *proprietærer*, som har givet eller kan formås til at give deres bønder arvefæste.

Svaret er negativt: *Her i egnen vil der venteligst findes få eller ingen proprietærer, der er formuende nok til at give /: om de end ville:/ arvefæste til deres bønder, siden deres tilstand eller formue derved meget ville blive forringet, som man ville få at vide, om man blev sindet eller nødt til at sælge sit gods - -*

Der er jo umisforståeligt, og svaret på

spørgsmålet kunne være sluttet her. Men Teilmann tager et langt ridt på kæphesten og kommer vidt omkring i et forsøg på at overbevise *Landvæsenets Collegium* om, at bøndernes situation på mange måder er ganske god, og at det, regeringen pønser på, faktisk er et overgreb mod de stakkels *proprietærer*.

Tag nu bare bøndernes landgilde²⁴, fortsætter han. Den er i almindelighed den samme som for 100 år siden, men pengeværdien er faldet med 2/3.

Landgilden kan langtfra forrente *den capital, som står i stedet, eller det kunne koste, om det blev solgt*. Jordegods kan nu heller ikke købes *efter den landgilde, som deraf svares, men efter stedets naturlige værdi*; altså værdien, som stedet kan forrente.

Kongen har lugtet fidusen og ved en auktion solgt kronens gods i Koldinghus Rytterdistrikt. Og for bare halvdelen af pengene, solget indbragte, eller som nu står i stederne/gårdene, får han *flere renter eller indkomster*, end han før fik af det hele.

Enhver må indrømme, tilføjer han, at *dette var ingenlunde blevet nået, dersom bønderne forinden auktionen var blevet givet arvefæste.*

Arvefæstet, som i øvrigt var et ret nyt begreb, ville åbenbart forhindre et sådan salg.

En anden sag, tilføjer han, var det, hvis bønderne kunne finde sig i *at indgå forpligtelse udi landgilde omtrent efter den capital, som nu står i stederne. Kunne de det, og den landgilde blev anslagen i visse tønder korn, at betale efter kapiteltaksten*, så stillede sagen sig anderledes. Især hvis bonden i tilfælde af manglende betaling til forfaldsdagen *uden videre proces* (har) *at udtærsk*, så godsejeren kan få sine penge. Hvis disse betingelser opfyldes,

skulle vi for vor del gerne give arvefæste til vore bønder. Men bonden er ikke meget for at gå ind i noget nyt. Og hvorfor skulle han også gå ind for arvefæste, da det er en *almindelig vedtagen skik, at bonden ligesåfuldt, som om han på stedet havde arvefæste, udnævner og antager til sin efterfølger på stedet.* Der er ingen eksempler på, at dette er blevet nægtet fæsterne, hverken på vore eller andre godser.

5. post. Til spørgsmålet om aflønningen af bøndernes tjenestefolk er svaret klart: her i egnen har det aldrig *nogensinde været brugeligt, at bøndernes tjenestefolk bliver lønnede med korn i stedet for penge. Om det er en lykke for bønderne eller ej, skulle vi ikke kunne sige.* Men for bonden kunne aflønning i korn være en fordel ud fra den gribende betragtning, at så kunne karl og bondemand stå last og brast i såvel onde som gode tider. Nemlig avler han *lidet, bliver lønnen og (så) liden, så at tjenestekarlen deler med bonden årets enten frugtbarhed eller ufrugtbarhed,* hvilket Teilmann finder tåleligere og naturligere, fremfor når bonden, som her, skal udgive samme løn, enten han avler meget eller lidet.

Ja, ja her løb bonden vist med fidusen. Til gengæld er han meget liberal i spørgsmålet om, tjenestefolkene kræver mere i løn end tilladt, og hvad lønnen generelt burde fastsættes til. Hør blot:

At bestemme bøndernes tjenestefolks løn til noget vist (bestemt) ville have sin store vanskelighed, siden der er så stor forskel på folk, at man ofte heller må give en karl 20rd til løn, end have en anden for slet intet. Skulle vi ikke desmindre skære alle over en kam, ville vi derved de efterladne styrke i deres ladhed; og de flittigere betage mod og opmuntring til at udmærke sig ved

duelighed og vindskibelighed. – en sandhed bønder til alle tider har måttet erkende. Nej, det er bedst at overlade lønforhandlingerne til parterne selv, fortsætter han. Det lyder jo helt nutidigt, staten skal ikke blande sig.

Og det er for resten mere en fordel, om lønnen er stor, *thi pengene bliver jo ligesåfuldt mellem bønderne; og den karl, som har fået meget til løn, har meget at antage et sted med, og igen i sin tid noget at give løn ud af. Det er altid tegn til gode tider, og god tilstand, at bøndernes tjenestefolks løn er høj. Det giver blandt andet til kende, at bøndernes fortjeneste er så meget større; det vil sige overskuddet af avlingen.*

Til spørgsmålet om tjenefolkenes skiftedage er svaret kort og (selvfølgelig konservativ) klart: *Så vidt vi skønner, skikker skiftetiden for tjenestefolk her i egnen sig bedst til sædvanlige Påske og Mikkels terminer.*

6. post. Vejene har fra Arilds tid været et problem. Siden oldtiden og langt op i tiden var det ikke hav og fjord, der skilte folk og samfund, tvært imod. Vandvejene var i godt vejr langt mere fremkommelige end indlandsvejene, som jo ikke var andet end hjulspor. Ofte flere side om side. Slidt ned til hulveje i forløbet ned mod vadestedet eller sumpen. Enkelte steder findes endnu rester af dem på Teilmanns gamle gods.

Teilmann går helt ind for tanken om at gøre noget ved vejene og går lige til sagen ved at anvise en måde til at forbedre og anlægge veje på, som i princippet ikke adskiller sig fra moderne vejbyggeri:

Siden her i egnen overalt er sandet grund, så var det ikke vanskeligt, at få vejene sat i god og varig stand, når derpå eengang for alle blev anvendt noget retskaffent arbejde. Det kunne ske ved vaser²⁵ 14 al brede. Det er ikke så ringe

endda, små 9 meter. Og vassen, vejen, skal anlægges i en lige linje, så vidt det er gørligt for åer, moser og bække. På begge sider skal vassen, altså vejbanen, forsynes med *en grob* (grøft) 2 alen vid og 7 kvarter dyb på de skrå sider. I lavninger og på tørvebund skal der fyldes op med sten og være ekstra omhyggelig med *grobene, der for øvrigt skal forsynes med stikgrobe ud fra vassen; hvorved grobene på begge sider af vassen altid holdes frie for vand; vinter og sommer, og vejene følgerlig tørre.*

Falder der bække eller vandløb over vejen hist og her, behøves desuden små broer og eller vandtuder overklædte med jord, når vandløbet ei er af større betydelighed, end at tuderne kunne sluge og trække vandet.

Det, Teilmann her anbefaler og beskriver, er jo en helt enkelt grundregel for vejbyggeri den dag i dag: hold vejbane og underlag fri for vand. Hvis arbejdet, som han foreslår, blev gennemført en gang for alle, slap man for at skulle ligge og lappe årligen på vejene, uden syndelig nytte og af slet ingen varighed.

Han er selvfølgelig på det rene med, at det er et kæmpearbejde, som ikke kan ske på ét år. Men den dynamiske herremand slutter med en kalkulation:

Lad hver mand i herredet herved forrette årligen 8 favne grob, som er 1 dags arbejde, eller 16 favne, som er 2 dages arbejde, så kunne alle hovedvejene på ½ snes år, og måske i kortere tid blive gennemgæede. Disse grobe, hvoraf den opkastede jord, grus og sand udjævnes over vassen, gøre desuden den tjeneste, at ved dem kan vandet ledes af ruglandet, hvor vejen falder over agermark.

*Kiergaard, Endrupholm, Nørholm
d. 30. juli 1768*

M. Rosenørn, T. R. Teilmann, A. C. Teilmann

Teilmanns uddybende forklaring

Her med burde sagen vel være afsluttet – men nej! Den indestængte forargelse eller vrede, man af og til fornemmer i svarene på *General Landvæsenets Collegiums* seks spørgsmål, eksploderer i et sarkastisk fyrværkeri i et flere foliosider langt dokument, som jeg desværre ikke har komplet, men mere end nok til at illustrere Teilmanns absolutte afstandtagen og modstand mod alle *Collegiets*/regeringens nye tanker, lige med undtagelse af landsbyfællesskabets udskiftning.

Her er nogle smagsprøver fra dokumentet: Hoveriet kan som sagt, efter Teilmanns mening, forrettes *i bøndernes sparetimer*. Det er altså nærmest en fritidsbeskæftigelse, hvor de med deres arbejde i stedet for med penge afvikler en del af deres fæsteforpligtelser. Det *kan* der ikke ændres ved, for *skulle hoverigården* (herregården) *derimod drives af egne folk og bæster, ville det gå til der, som ved bønderstederne, de ville fortære, hvad de fortjente. Der ville lidet eller slet intet overskud blive.*

Nej der bliver ingen overskud fra herregårdsmarkerne, hvis ikke de må drives ved bøndernes – påståede – arbejdskrafts overskud. Det er for øvrigt, tilføjer han, *ikke muligt at få så mange folk lejede hverken dagevis eller for årlig kost og løn, at herregårdsmarkerne over hele landet kunne blive drevne. Vel kunne en eller anden, som ville have den besværlighed, hvorved lidet eller intet bleve at vinde, få folk nok at leje for årlig kost og løn; Men når alle herregårdsejere blev så sindet, var det umuligt, at landet kunne give så mange folk af sig.* Se bare fortsætter han, *hvor vanskeligt man nu har ved at få ½ snes arbejdskarle lejede, selv om der kun er få gårde, som lejer folk.*

ligeledes er det. Det måtte og være besyndeligt, om det godt folk, som selv aldrig har lagt hånden på ploven, bedre kunne indse vores egen fordel, end vi selv, som på landvæsnet opofrer vor tid og vort arbejde.

Hvis det, disse godtfolk, som giver sig ud for at være fordomsfrie, påstår, er rigtigt, kunde det vel også forventes, at en og anden proprietær blandt så mange også var fordomsfri nok til at kunne indse det.

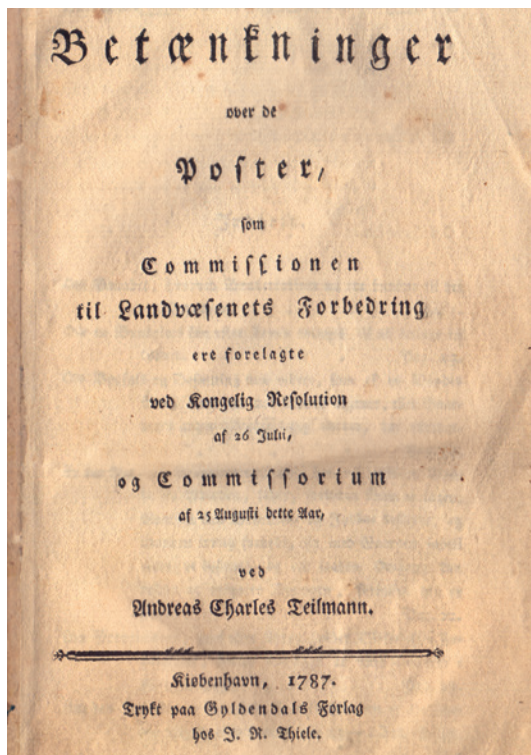
Javel: Det mangler ikke heller på, at jo én og anden proprietær her i landet, for 20 år siden og derover, nu og da har forsøgt at gøre bønderne hovfrie, men de have med tiden altid måtte begynde på det gamle igen.

Det er dem, der intet har at tabe, der stemmer for hoveriets afskaffelse. Og det kan vel ikke være rimeligt, at godsejerne alene skal bære byrden ved en sådan omlægning, fortsætter han – og sætter han et stød ind: ekspropriation:

Det er det almindeliges ret, at dersom en ejendom, hus eller anden bygning ligger det almindelige eller dets vel i vejen, så har det almindelige ret til at gøre plads, imod at betale den private, som det går udover, den forårsagede skade.

Velan, er hoveriet det almindeliges vel i vejen, lad det blive afskaffet! Men lad det almindelige derimod betale ejerne skaden; lad det almindelige først udløse alle herregårdsejerne efter den pris, som jordegods nu gælder eller forrentedes, og siden sætte landhusholdningen på den fod, som bedst synes; og lad herregårdsejerne tillige deraf betale deres andel.

For vor ringe part skulle vi være villige til at betale vores andel. Og at bære byrden med vore medborgere, så vidt os kan tilkomme; men at vi skulle bære byrden ene, det kunne vi ikke, om vi end ville.

A.C. Teilmann nøjedes ikke med at sende breve med kommentarer til den aktuelle debat. Han fik også nogle af sine synspunkter udgivet. Her titelblad til A.C. Teilmanns Bemærkninger til Landvæsnet's Kommissionens betænkning fra 1787. Det er forfatterens eget eksemplar, hvori der er indføjret enkelte rettelser.
Foto: Privateje.

Og han tilføjer med sarkasme:

Skulle reglen om det almindeliges vel anderledes gælde eller anses; kunne man og sige, det var til det almindeliges vel, om de lærde avissskrivere uddelte deres aviser for intet. Derved ville lærdom og den gode smags udbredelse, som jo ingen nægte er til det almindeliges vel, langt udvide

sig, da de lærdes aviser derved ville komme i manges hænder, hvor de nu udebliver. Man kunne og sige, at det var til det almindeliges vel, om alle embedsmænd ville tjene for intet. Derved kunne landet og den gemene mand spares for mange udgifter og skatter, som de nu bebyrdes med; imed 100 flere eksempler: Intet er lettere, end således at vende op og ned på alting, når en sag betragtes kuns på én side; og det er på en anden side ligeså let at bevise; at det er godt for det almindeliges vel, at de lærde avisskrivere får betaling for deres arbejde, at embedsmænd bliver salærede, at hoveriet vedbliver, og enhver forbliver i rolig besiddelse af den ejendom og rettighed, som er grundet på landslovene og derved forhverved.

Han fortsætter med et bibelsk anstrøg:

Vi sige, at vi ikke, om vi end ville, kunne i foreskrevne måder ene lette byrden for det almindelige. Man betænke sig i almindelighed på at drage af sin kiol, for dermed at tjene sin næste, omskønt man har flere end én; men har man ingen kiol tilovers, kan man ikke drage den af uden selv at fryse fordærvet, her må man virkeligt have os undskyldt, slutter han.

Hvis hoveriet bliver ophævet, har godsejerne intet tilovers og ville ikke kunne forsørge deres familie. Eller betale kreditorerne og forsvare og håndhæve vores ære og reputation.

Proprietærerne kan absolut ikke gå ind for hoveriets afskaffelse, men Teilman tilføjer: *Er eller bliver det kongens vilje, som allerunderdanigst ikke forventes, når sagen i al sin omkreds vorder fremstillet, da er det ej mere end vores allerunderdanigste pligt at rette os derefter, hvorledes det så for resten end går os.*

Trods al underdanighed, kommer kløerne frem: skulle det alligevel ske, *henholde vi*

os allerunderdanigst til vore skøder og adkomster, og til den beskrivelse, som loven giver os ved dem; og ingenlunde, med mindre vi derfor, som forhen andraget er, af det almindelige får erstatning, kunne [...]samtykke til noget, der for os, som vist er, måtte have så skadelige og betydelige følger. Og uden at have forbrudt sig, ville de blive underkastet en voldsom straf.

Hoveriet blev ikke lettet

Med Ove Høegh-Guldbergs overtagelse af regeringens førelse faldt alt tilbage i den gamle gænge. I august 1773 blev hoveriet igen gjort ubestemt [...]. En jysk bonde bemærkede hertil over for en københavnsk besøgende: *Det var en brav mand, der gav os den forrige forordning om bestemmelse af hoveriet, og derfor er det vel nok, kan jeg tro, at de har hugget hovedet af ham i København.*²⁶

Guldberg var optaget af merkantilismen og havde ringe interesse for bondesagen. Han mente, *at bondestandens åg ikke kan afkastes, uden at staten i alle sine grundvolde skal bæve, og var enig med hertugen af Augustenborg, der skrev: Bonden må ikke blive oplyst, så rebellerer han.*²⁷

Det er en forstokket konservatisme, som det i dag er svært overhovedet at forholde sig til. Jeg skal ikke pådutte Teilmann en sådan forstokkethed, men 1773-forordningen har givetvis været en lettelse for den driftige mand, der lagde meget nyt land under ploven, øgede udbyttet ved mergling og andre forbedringer – som øgede hoveriet og medførte voldsomme trakasserier med bønderne.

Teilmann døde i 1790. De sidste – betydningsløse – rester af hoveriet forsvandt først helt 100 år efter.

Personen Andreas Charles Teilmann

ATC (1723-1790) stammede fra en købmandsslægt, der i midten af 1600-tallet var kommet til Ribe, hvor de havde giftet sig ind i en derværende teglbrænderfamilie. Det var driftige folk. ACT's far, Christian Hansen Teilmann blev amtmand over Lundenæs og Bøvling Amt. I første ægteskab havde han syv børn. De fire var sønner, hvoraf de tre, *Tøger Reenberg*, *Morten* og *Andreas Charles Teilmann* overlevede ham.

Nogle år efter sin første kones død indgik faren et fornuftsægteskab med Stefan Nielsen Ehrenfelds rige enke, Anna Marie Schultz og kom derved til at råde over tre godser, som sønnerne ved hans død delte mellem sig ved lodtrækning. ACT fik Nørholm med Lunderup og Agerkrog, mens Tøger fik Endrupholm, og Morten fik Skrumsager.

ACT var 26 år, da han i 1749 overtog Nør-

Grundrids af Nørholms bygninger med ladegården mod vest og den nye hovedbygning fra 1776-1780 mod øst med den tilhørende have inden for voldgraven. Udsnit af original 1, Nørholm Hovedgård, Thorstrup 1819.

holm. Han blev adlet af kongen i 1751 – han købte adelspatentet. Han byggede ny lade-gård i 1766 og satte derefter Nørholm til salg i 1768, men fik den ikke solgt. I stedet opførte han en ny hovedbygning 1776-1780. ACT var ugift og få måneder før sin død i 1790 oprettede han et stamhus, hvorved arve- og ejendomsret blev båndlagt, så godset hverken måtte deles, sælges eller pantsættes.

Gennem lokalhistorikeren H. K. Kristensens meget grundigt researchede beskrivelser får man et stærkt indtryk af ATC's personlighed. Et indtryk, som jeg føler bekræftet ved, så at sige, at have haft ham på klos hold gennem papirerne fra hans hånd.

Der er ingen tvivl om, at han var en særdeles dygtig landmand. Ingen bondeplager, men en krævede husbond, der strammede hoveriet og derved afstedkom så voldsomme problemer med bønderne, at han flere gange måtte bede stiftamtmanden om at gribe ind.

Som vi har set, var han en forbitret modstander af regeringens landboreformer. Ville man landboreformer – og han var ikke fremmed for hverken stavnsbåndets løsning eller udskiftning – skulle England være forbilledet. For her havde man *under frihed* (for godsejerne) *bragt opdyrkningen til den kendte fuldkommenhed.*

En anden meget kyndig lokalhistoriker, Sigurd Kristensen, bragte i "Fra Ribe Amt" 1940 hoverikontrakten for Lunderup, som Teilmann nedfældede i 1773, altså efter at regeringen helt havde sluppet grebet om hoveriet. Sigurd Kristensens grundige gennemgang, hvor han blandt andet sammenligner 1771-reglementet med det fra 1773 for Lunderup, kan med fordel læses som

supplement til min dokument-fokuserede behandling af *Hoveri Reglement for Nørholm*.

Men til sidst kaster S. K. sig ud i sværmeriske betragtninger over (arbejds)livet dengang og ender med, uden måske helt at tænke over det, at kaste et forsonende skær over hoveriet. Og af personen, Andreas Charles Teilmann, tegner S. K. et portræt med udgangspunkt i det latinske brudstykke *sic vos, non vobis*, som Teilmann lod prente over hoveddøren på sin nybyggede hovedbygning. Det er et brudstykke fra Vergil, som S. K. oversætter og fuldender således: *Lige som bierne ikke samle honning til sig selv, således bygger I ikke for eder selv*. Oversættelsen er ifølge Carsten Hald misforstået. Retteligt lyder det: *Sic vos, non vobis fertis aratra bovis*, og kan oversættes med: *Således trækker I okser ikke plovjernet til fordel for jer selv, men til fordel for alle os andre*.²⁸

Med sin version af “*Sic vos, non vobis* - - -”

maler S. K. et romantisk portræt af A. C. Teilmann, billedligt talt omkranset af blomster og bier og med biernes uselviske stræben, kalkeret over på herremanden. Lundes gamle førstelærer, H. K. Kristensen, var ikke til fals for romantiske efterrationaliseringer. Jeg vil her til sidst igen anbefale hans Øster Horne Herred, i denne forbindelse særligt s. 128 ff.

Noter

- 1 Begreberne helgårde, halvgårde og fjerdedelsgårde indgår i et sindrigt beskatningsgrundlag og angiver ikke nødvendigvis et størrelsesforhold.
- 2 ½ plov må referere til arbejdsomfanget.
- 3 “tørv” betegner i Vestjylland hedetørv, skåret direkte i hedens lyngklædte morlag.
- 4 Det, vi i dag forstår ved tørv, kaldtes i Vestjylland for klyne.
- 5 I det skovfattige Vestjylland brugtes græstørv i stedet for kragetræer på stråtagets manning.
- 6 At lægge de omtalte græstørv på manningen af stråtaget.

Nørholm med A.C. Teilmanns hovenbygning fra 1776-1780 og ladegården fra 1766. Foto: Thorstrup Sognearkiv efter originalt luftfoto på Nørholm fra før 1954, hvor ladegården brændte.

- 7 Et bol er et bosted med en smule jord, men uden heste. Husmænd er uden jord.
- 8 Der var et stort fiskeri i Varde Å.
- 9 Frihedsbolene er (små)steder med begrænset hoveriforpligtelse.
- 10 Gårdmænd med begrænset hoveriforpligtelse.
- 11 Hartkorn, hårdt korn (rug og byg) er en beskatningsenhed og et mål for en gårds størrelse.
- 12 Fårenes vinteruld.
- 13 Ca. 5.700 m².
- 14 1 skippund er 160 kg.
- 15 1 mil = 7,5 km.
- 16 Hørstof udlagt til blegning – jfr. “på dammen fjerne vogter går.” i “Fred hviler over land og by”, nr. 547 i Højskolesangbogen.
- 17 Frihedsstøtten til minde om Stavnsbåndsløsningen i 1788 rejstes uden for Københavns Volde i 1797. Nu er den nabo til Hovedbanegården.
- 18 Se Kristensen 1944, s. 128 ff.
- 19 Hvert tiende neg tages i marken.
- 20 Modtages som aftærsket korn.
- 21 29. september.
- 22 Fromme ønsker.
- 23 Rimelighed.
- 24 Den årlige afgift, som bønderne betalte for fæstegården, der jo var godsejerens ejendom.
- 25 I denne forbindelse en let forhøjet vejbane fremkommet ved indkastning af jorden fra grøfterne.
- 26 Politikens Danmarkshistorie, bd. 9, s. 449.
- 27 Politikens Danmarkshistorie, bd. 9, s. 500.
- 28 Meddelt af Carsten Teilman Hald, der gennem mange år har forsket i Teilman-slægten og deres besiddelser.

Litteratur

- Kristensen, H.K.: Øster Horne Herred. Historisk Samfund for Ribe Amt 1944.
- Kristensen, Sigurd: Hoverikontrakt for Lunderup. Fra Ribe Amt 1940, s. 1-17.
- Bech, Svend Cedergreen: Politikens Danmarkshistorie, bd. 9, 1965.

Utrykte kilder

- Cirkulær Brevet under 30. Aprilis 1768. Kopi på Thorstrup Sognekarkiv efter original på Rigsarkivet i Viborg.
- Forespørgsel fra General Land Væsenets Collegium. Kopi på Thorstrup Sognekarkiv efter original på Rigsarkivet i Viborg.

Hoverireglement for Nørholm Gods af 6. Juni 1770. Kopi på Thorstrup Sognekarkiv efter original på Rigsarkivet i Viborg.

Tak til Carsten Teilman Hald for værdifulde, supplerende oplysninger og velvillig assistance med illustrationsmaterialet til denne artikel.

Ejvind Busk Jensen, født 1933. Gl. Præstevej 16, 6800 Varde. Pensioneret landmand og lærer.